

Teadus akadeemilise vabaduse, eetika ja poliitika ristteel

Tarmo Soomere

Teaduse usaldusväärsus põhineb sellel, et teadlased teevad oma järeldused nii, et andmete ja loogika ahel on katkematu, alates algprintsipiidest ja lõpetades täpsete, kuigi vahel kohmakate sõnastustega. Kõike muud hüütakse arvamusteks, häda korral ka hüpoteesideks. Mis võivad, aga ei pruugi olla tõsi. Isegi kui väga meeldivad.

Sellele lisandub kindlus, et ahel on läbi ja lõhki korrektne, läbipaistev ja ühegi lüngata. Et kõik argumendid on laual ja ühtegi ei käsitleta kallutatuna. Et kõik, mis on esitatud, on ka läbivalt põhjendatud. Aga ka see, et elusolendeid ei ole liigselt häiritud või nende usaldust kuritarvitatud. Selle tagab kokkulepe, et teadlased ja institutsioonid järgivad teadustöö eetika printsiipe. Mis on meie maal sõnastatud Eesti hea teadustavana.

Järjest enam aga näeme, et teaduseetika kasutusvaldkond hakkab laienema. Vundamendist, millele tugineb usaldus teaduse ja teadlaste vastu, on sarnaselt kliimamuutuse problemaatikale pungumas poliitika osa. Ka hoob manipuleerimiseks, ambitsioonide realiseerimiseks või mundriau kaitsmiseks. Tasahilju ka malakas, millega ebasobivaid kolleege või konkurente tümitada.

Teisisõnu, oleme sisenemas ühiskonda, kus teadustöö eetika ja eetiline käitumine on kaks radikaalselt erinevat asja. Praegu õnneks veel n-ö laias maailmas ja vähem Eestis.

Paari nädala eest potsatas mu postkasti šokeeriv kiri. See teatas, et Euroopa Liidu teadusdiplomaatia konverentsi (Madrid, 18.–19.12.2023) ühe moderaatori vastu on tõstetud Türgis rääge süüdistus. Ta olevat varastanud orbudele mõeldud raha ning tema esinemine rahvusvahelisel bioinfo kongressil on juba tühistatud.

Esimese hooga tundus, et tegemist on äärmiselt kahetsusväärse juhtumiga: Euroopa Komisjon on usaldanud nahaalset kurjategijat. Selline inimene tuleb konverentsilt eemaldada ja hukka mõista!

Paar tundi hiljem jõudis kohale teine kiri. Selgus, et eelmise kirja autorit ei ole maailmas olemas, sellist süüdistust ei ole Türgis kellelegi esitatud, moderaatori ühtegi esinemist ei ole tühistatud ja et sarnased kirjad on liikvel juba mitu kuud.

Tundub, et nii toimibki osa tänapäeva maailmast. Kui keegi ei meeldi, saab teda süüdistada mõnes väljamõeldud asjas. Kõige kindlam on laste temaatika. Olgu need siis sündinud või sündimata; uuringud või toetused. See paistab töötavat paljudes ühiskondades. Mõistetavalt on see väga isiklik, äärmiselt delikaatne ja ühiskondlikult plahvatusohtlik teema.

Sellegipoolest ei tundu olevat mõistlik kõrvaldada delikaatsed küsimused teadlaste vaateväljast. Euroopa Komisjoni teadustöö [eetikakoodeksi](#) vaates on kolme nn pärispatu (võltsimine, fabritseerimine, plagieerimine) kõrval tõsine

probleem see, kui lastakse „rahastajatel, sponsoritel või teistel seada ohtu uurimisprotsessi sõltumatus ja erapooletus või tulemuste erapooletu esitamine.»

Aasta tagasi [küsis õiguskantsler Ülle Madise](#): „Äkki on asjad hoopiski nõnda, et kaasaja demokraatia ning otsuseid suunav avalik arvamus surub moraalselt laetud teemasid uurivad teadlased vaikimise nõiaringi ja poliitikud vältimatusse kõlvatusse konkurentsiga?“ Ja jätkas: „[T]undub, et osa teadlasi ja ametnikke on kogu vabas maailmas lasknud end suruda poolt valima.“

Poolte valimise kohustuse näiteid on demokraatlikus maailmas hulgaliselt. Mitmes USA osariigis on keelatud mõnede ainete õpetamine. Evolutsiooniõpetus on eriti paha. Juba mitu aastat ei rahastata koduste tulirelvade väärkasutamise uuringuid, kirjutas mulle teadustöö eetika valdkonna üks suurkujusid prof Nicholas Steneck Michigani ülikoolist. Ta lisas, et hirmusid, mida näeme Eestis, olgu see teaduseetika rakendamine poliitiliste punktide teenimiseks või surve ülemääraselt rangete karistuste kohaldamiseks selliste administratiivsete rikkumiste eest, mida saab kasvõi kaudselt siduda teaduseetika rikkumisega, tuleks USAs märksa tõsisemalt võtta.

Julgen arvata, et kõik kinnitavad nagu ühest suust, et nemad kindlasti pole selles mõttes poolt valinud. Isegi kui mingi asi on hullusti untsu läinud ja polariseerumine silmnähtav. Näiteks [Pere Sihtkapitali juhtumi](#) puhul.

Palju olulisem teema on: kuis edasi? Kas surumegi teadlased pooli valima ja ametnikud seda kontrollima? Põrgutee on sageli sillutatud heade kavatsustega. Ka kõige paremini ehitatud süsteemis võivad asjad vahel untsu minna. Sealt edasi minekuks peame selgeks rääkima ka selle, milline on proportsionaalne karistus, mis sobiks meie õigussüsteemi ja annaks hea tulemuse. Et süüdlased saaks veast aru ja teised oskaks sellest õppida. Et vähemalt teadusmaastikul ei kinnitaks kanda tuntud europoliitiku kreedo „Ma olen otsuse teinud. Ärge tülitage mind faktidega!“

[Ilmunud ajalehes Postimees 9. detsembril 2023](#)